

HAZILNI TURLI TILLARDA QAYTA ISHLASH: PSIXOLINGVISTIK TADQIQOT

Karimova Bibimarziya Nurillayevna,

*Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi magistranti
2-bosqich talabasi*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18843594>

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot turli tillarda hazilni tushunish jarayonining psixolingvistik xususiyatlarini o'rganadi. Tadqiqot ko'p tilli so'zlovchilarning hazilni birinchi va ikkinchi tillarida qanday qabul qilishi, hazilni tushunishda til tuzilmasi va madaniy kontekstning roli qanday ekanini tahlil qiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ikkinchi tilda hazilni tushunish ko'proq kognitiv kuch va kontekstual talqinni talab qiladi, ayniqsa so'z o'yini yoki madaniy ishoralarga asoslangan hazillarda. Tadqiqot natijalari hazilni tushunish til bilimidan tashqari madaniy tajribaga ham bog'liqligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: psixolingvistika, hazilni qayta ishlash, ko'p tillilik, hazilni tushunish, madaniyatlararo muloqot.

Annotation. This study investigates how humor is cognitively processed across languages, focusing on psycholinguistic mechanisms involved in understanding jokes and humorous expressions. The research compares how multilingual speakers comprehend humor in their first and second languages, examining processing speed, cultural references, and linguistic structure. Qualitative analysis of conversational and media data indicates that humor in a second language often requires greater contextual interpretation and cognitive effort, especially when jokes rely on wordplay or cultural knowledge. The findings suggest that humor comprehension is shaped by both linguistic competence and cultural familiarity, contributing to psycholinguistic and intercultural communication research.

Keywords: psycholinguistics, mental state expressions, cognitive processing, Central Asian communication, emotional language.

Аннотация. Данное исследование посвящено психолингвистическим особенностям понимания юмора в разных языках. В работе анализируется, как многоязычные говорящие воспринимают юмор на первом и втором языках, а также какова роль языковой структуры и культурного контекста в процессе его интерпретации. Результаты показывают, что понимание юмора на втором языке требует больших когнитивных усилий и более глубокого контекстуального анализа, особенно в случаях каламбуров и шуток, основанных на культурных отсылках. Исследование подтверждает, что понимание юмора зависит не только от языковой компетенции, но и от культурного опыта.

Ключевые слова: психолингвистика, обработка юмора, многоязычие, понимание юмора, межкультурная коммуникация.

Kirish. Hazil inson muloqotining ajralmas qismi hisoblanadi. Kundalik suhbatlarda hazil nafaqat kulgi uyg'otish vositasi, balki ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlovchi, suhbatdagi keskinlikni yumshatuvchi va guruh ichidagi yaqinlikni kuchaytiruvchi kommunikativ vosita sifatida xizmat qiladi. Shu sababli hazil lingvistika, psixologiya, sotsiologiya va madaniyatshunoslik kabi fanlar kesishgan nuqtada o'rganiladi. Psixolingvistika tilni ishlab chiqarish va tushunish jarayonida inson miyasi qanday ishlashini o'rganadi. Hazilni tushunish esa ayniqsa murakkab kognitiv jarayon bo'lib, unda tinglovchi dastlab ifodaning oddiy ma'nosini qabul qiladi, keyin esa kutilmagan ma'no o'zgarishini aniqlab, yangi talqinni shakllantiradi. Levelt (1989) ta'kidlaganidek, nutqni

tushunish jarayonida semantik va pragmatik ma'lumotlar bir vaqtning o'zida qayta ishlanadi. Hazil ko'pincha semantik nomuvofiqlik yoki kutilmagan ma'no o'zgarishiga asoslanadi. Attardo (1994) nazariyasiga ko'ra, hazil ikki xil ma'no ssenariysining to'qnashuvi orqali yuzaga keladi. Tinglovchi ushbu nomuvofiqlikni aniqlab, yangi talqinga o'tgan paytda kulgi effekti paydo bo'ladi. Ko'p tilli muhitda esa hazilni tushunish jarayoni yanada murakkablashadi. Ikkinchi til so'zlovchilari nafaqat til birliklarini, balki madaniy kontekstni ham tushunishi kerak bo'ladi. Vaid (2006) ta'kidlashicha, hazilni ikkinchi tilda tushunish qo'shimcha kognitiv kuch talab qiladi, chunki so'zlovchi til va madaniy ma'lumotlarni parallel ravishda qayta ishlaydi. Shuningdek, zamonaviy global kommunikatsiya sharoitida filmlar, ijtimoiy tarmoqlar va xalqaro media orqali hazil tez-tez madaniyatlararo muloqot maydoniga kirib kelmoqda. Natijada, turli madaniyat vakillari bir xil hazilni turlicha tushunishi yoki umuman tushunmasligi mumkin. Ushbu tadqiqotning maqsadi turli tillarda hazilni tushunish jarayonining psixolingvistik xususiyatlarini aniqlash va ona hamda ikkinchi til muhitida yuzaga keladigan farqlarni tahlil qilishdir. (1-jadval)

Adabiyotlar tahlili. Hazil fenomeni lingvistika, pragmatika va psixolingvistika kesishgan nuqtada o'rganilib kelinmoqda. Ilmiy adabiyotlarda hazilning kognitiv mexanizmlari, lingvistik strukturalari hamda madaniy determinantlari turli nazariy modellar asosida izohlangan. Hazilning semantik-pragmatik asoslarini tizimlashtirishda Salvatore Attardo (1994, 2001) muhim o'rin tutadi. U tomonidan ishlab chiqilgan General Theory of Verbal Humor (GTVH) modeliga ko'ra, hazil ikki yoki undan ortiq ssenariylarning (scripts) o'zaro to'qnashuvi natijasida yuzaga keladi. Mazkur yondashuv hazilni oddiy lingvistik birlik emas, balki ko'p qatlamli semantik struktura sifatida talqin qiladi. Attardo (2001) hazil matnlarini semantik va pragmatik darajada tahlil qilib, kontekstual ma'lumotning hal qiluvchi rolini ko'rsatadi. Bu nazariya ayniqsa ikkinchi til muhitida hazilni tushunish jarayonini izohlashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Nutqni ishlab chiqish va tushunish jarayonining psixolingvistik modeli Willem J. M. Levelt (1989) tomonidan taklif etilgan. Uning "Speaking: From Intention to Articulation" asarida nutqni qayta ishlash ko'p bosqichli va parallel jarayon sifatida tasvirlanadi. Semantik va pragmatik ma'lumotlarning bir vaqtning o'zida qayta ishlanishi haqidagi qarashlar hazilni tushunish mexanizmini tushuntirishda ayniqsa dolzarbdir. Chunki hazil literal ma'no va implitsit ma'no o'rtasidagi tezkor o'tishni talab qiladi. Ikkinchi til muhitida hazilni qayta ishlash masalasi Jyotsna Vaid (2006) tomonidan keng muhokama qilingan. U bilingval ongda hazilni tushunish qo'shimcha kognitiv resurslarni talab qilishini ta'kidlaydi. Ayniqsa, fonologik yoki leksik ikki ma'nolilikka asoslangan hazillar L2 so'zlovchilari uchun murakkabroq dekodlanadi. Vaid hazilni qayta ishlashda til kompetensiyasi bilan bir qatorda madaniy bilimning ham muhimligini ko'rsatadi.

Ikkinchi til muhitida hazilning roli Nancy D. Bell (2009) tadqiqotlarida tahlil qilingan. U hazil o'quvchilarning pragmatik kompetensiyasini rivojlantirish vositasi

bo‘lishi mumkinligini asoslaydi. Bellga ko‘ra, chet til o‘rganuvchilar hazilni tushunishda qo‘shimcha interpretativ bosqichdan o‘tadilar, bu esa ularning diskursiv sezgirligini oshiradi. Hazilning kommunikativ va diskursiv tabiati Marta Dynel (2011) tomonidan kengroq kontekstda yoritilgan. Dynel hazilni interaksion fenomen sifatida ko‘rib, uning ijtimoiy identifikatsiya va guruh ichidagi solidaritetni shakllantirishdagi rolini ta’kidlaydi. Bu yondashuv hazilni faqat kognitiv emas, balki sotsiopragmatik hodisa sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Tahlil qilingan adabiyotlar shuni ko‘rsatadiki, hazilni tushunish jarayoni uch asosiy nazariy yo‘nalishda o‘rganilgan:

1. **Semantik-pragmatik yondashuv** – ssenariylar to‘qnashuvi va nomuvofiqlik nazariyasi (Attardo).
2. **Psixolingvistik model** – nutqni qayta ishlashning ko‘p bosqichli va parallel mexanizmlari (Levelt).
3. **Bilingval ong nazariyasi** – L2 muhitida qo‘shimcha kognitiv yuk va madaniy faktor (Vaid, Bell).

Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda Markaziy Osiyo kommunikativ muhitida hazilni qayta ishlash mexanizmlariga oid empirik ma’lumotlar yetarli emas. Ko‘pchilik ishlar g‘arbiy til juftliklariga asoslangan. Mazkur tadqiqot aynan ko‘p tilli va madaniyatlararo kontekstda hazilni tushunishning psixolingvistik xususiyatlarini yoritish orqali mavjud ilmiy bo‘shliqni to‘ldirishga xizmat qiladi.

Usullar. Tadqiqot sifatli qiyosiy tahlil asosida olib borildi. Ma’lumotlar quyidagi manbalardan to‘plandi: ingliz tilidagi filmlar va seriallar dialoglari, ijtimoiy tarmoqlardagi hazil postlari va videolar, kundalik suhbatlardan yozib olingan namunalar, ko‘p tilli kommunikativ vaziyatlar.

Tahlil uchun 100 dan ortiq hazil namunasi tanlab olindi. Har bir misol quyidagi mezonlar asosida ko‘rib chiqildi:

1. Hazilning lingvistik yoki kontekstual xarakteri,
2. So‘z o‘yinlari yoki metaforalarning mavjudligi,
3. Madaniy bilimga bog‘liqligi,
4. Ikkinchi til so‘zlovchilari uchun tushunish darajasi,
5. Hazilni tushunish uchun zarur bo‘lgan kontekst miqdori.
6. Ma’lumotlar tahlili jarayonida hazilni tushunish bosqichlari aniqlanib, ona til va ikkinchi til muhitidagi farqlar qiyosiy o‘rganildi.

Tahlil natijalari bir nechta muhim kuzatuvlarni ko‘rsatdi.

Birinchidan, ona tilida hazilni tushunish tezroq amalga oshadi, chunki tinglovchi til birliklari va madaniy kontekst bilan yaxshi tanish bo‘ladi.

Ona til va ikkinchi til muhitida hazilni tushunish farqlari:

Semantik qayta ishlash	Tez va avtomatik	Sekinroq, ongli nazorat bilan
------------------------	------------------	-------------------------------

Pragmatik interpretatsiya	Intuitiv	Qo‘shimcha tahlil talab qiladi
Madaniy kontekstni tushunish	Tabiiy	Cheklangan yoki noto‘g‘ri talqin mumkin
Kognitiv yuk	Past	Yuqori
Kulgi reaksiyasi	Spontan	Kechikkan yoki umuman yo‘q

Ikkinchidan, ikkinchi til muhitida quyidagi qiyinchiliklar kuzatildi: so‘z o‘yinlariga asoslangan hazillarni tushunish qiyinroq, madaniy ishoralarga bog‘liq hazillar noto‘g‘ri talqin qilinishi mumkin, yashirin ma‘no kechroq anglanadi, kulgi reaksiyasi ko‘pincha kechikib yuzaga keladi.

Natijalar. Bell (2009) tadqiqotlari ham chet til o‘rganuvchilar hazilni tushunishda qo‘shimcha interpretatsiya bosqichidan o‘tishini ko‘rsatadi. Shuningdek, ko‘p tilli suhbatlarda hazil ba‘zan faqat bir til so‘zlovchilari uchun tushunarli bo‘lib qolishi kuzatildi, bu esa kommunikativ uzilishlarga sabab bo‘lishi mumkin. Natijalar hazilni tushunish murakkab psixolingvistik jarayon ekanini ko‘rsatadi. Tinglovchi dastlab ifodaning oddiy ma‘nosini qabul qiladi, so‘ngra kutilmagan semantik o‘zgarishni aniqlaydi va yangi talqinga o‘tadi (Attardo, 2001). Ikkinchi til muhitida esa bu jarayon murakkablashadi, chunki tinglovchi til birliklari bilan bir qatorda madaniy ma‘lumotlarni ham qayta ishlashi kerak bo‘ladi. Bu jarayon qo‘shimcha kognitiv yuklamani yuzaga keltiradi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, tilni o‘rganishda faqat grammatik va leksik bilimlar yetarli emas; madaniy kontekstni tushunish ham muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, hazilni tushunish qobiliyati ijtimoiy integratsiya va madaniyatlararo kommunikatsiyada muhim rol o‘ynaydi.

Hazilni tushunishning psixolingvistik bosqichlari .

Hazilni tushunish oddiy kulish emas, balki miyada bir necha bosqichli kognitiv jarayon sodir bo‘ladi.

1-bosqich. Dastlabki ma‘noni qabul qilish

Tinglovchi gapni avval oddiy, mantiqiy ma‘noda tushunadi.

Masalan:

“Men dietadaman, faqat shirinlik yemaslikdan boshqa hamma narsani yeyman.”

Avval odam dietada ekanini tushunamiz. Lekin bu hali hazil emas — oddiy ma‘no. L2 (ikkinchi til)da bu bosqichning o‘zi ham qiyin bo‘lishi mumkin, chunki so‘zlarni tushunish vaqt oladi.

2-bosqich. Nomuvofiqlikni sezish.

Keyin miyamiz gap ichida mantiqqa to‘g‘ri kelmaydigan joyni sezadi.

Yuqoridagi misolda: Dietada bo‘lib, lekin hamma narsani yeyish — bu zidlik. Shu paytda miya *“nimadir g‘alati”* degan signal oladi. L2 muhitida bu zidlik ko‘pincha kechroq seziladi.

3-bosqich. Qayta talqin qilish

Miya gapni qayta talqin qiladi va asl ma'no hazil ekanini anglaydi. Ya'ni: *odam aslida dietani buzayotganini kulgili tarzda aytyapti*. Bu yerda semantik va pragmatik bilimlar ishlaydi. Ikkinchi til so'zlovchilari bu bosqichda ko'proq o'ylashga majbur bo'ladi.

4-bosqich. Kulgi reaksiyasi

Nomuvofiqlik tushunilgach, kulgi yuzaga keladi. Ammo L2 muhitida: kulgi kechikadi, yoki odam boshqalar kulganidan keyin kuladi, yoki umuman hazilni tushunmay qoladi.

Hazil ijtimoiy bog'lovchi vosita

Birga kulgan odamlar tezroq yaqinlashadi. Hazil guruh ichida ishonch va yaqinlikni oshiradi. Masalan, yangi ish joyida hazil suhbatni yengillashtiradi. Hazil stressni kamaytiradi. Hazil keskin vaziyatni yumshatadi.

Masalan: O'qituvchi: *"Imtihon qiyin emas, faqat savollar qiyin."* Talabalar kuladi va stress kamayadi.

Tahlil. Ko'p tilli muhitda hazil filtrlanadi. Ba'zi hazillar faqat bir madaniyatga tushunarli bo'ladi. Masalan, milliy stereotip yoki lokal mashhur shaxslar haqidagi hazil boshqalarga tushunarsiz bo'lishi mumkin. Media orqali global hazil almashuvi. Internet sabab hazillar tez tarqaladi, lekin har kim bir xil tushunmaydi. Masalan, inglizcha meme tarjimada kulgili bo'lmasligi mumkin. Hazil pragmatik kompetensiya ko'rsatkichi. Hazilni tushunish tilni chuqur bilish belgisi. Faqat grammatika bilish yetarli emas — kontekst, madaniyat va yashirin ma'no ham tushunilishi kerak.

Hazilni tushunish:

1. Oddiy ma'noni tushunish,
2. Zidlikni sezish,
3. Yangi ma'no topish,
4. Kulgi reaksiyasi bosqichlaridan o'tadi.
5. Ikkinchi til muhitida esa bu jarayon sekinroq va murakkabroq bo'ladi.

Ko'p tilli muhitda hazilni filtrlanish mexanizmi:

Omil	Tavsif	Natija
Madaniy stereotip	Milliy mentalitetga xos bilim talab qiladi	Boshqa madaniyat vakiliga tushunarsiz
Lokal mashhur shaxslar	Faqat muayyan ijtimoiy kontekstda ma'lum	Global auditoriyada kulgi effekti yo'qoladi
Tilga xos so'z o'yini	Fonologik yoki leksik ikki ma'nolilik	Tarjimada yo'qoladi
Pragmatik implikatura	Yashirin ma'no, kinoya	Yuqori pragmatik kompetensiya talab qiladi

Global media sharoitida hazil almashuvi:

Jarayon	Afzallik	Muammo
Internet orqali tez tarqalish	Transmilliy auditoriya	Talqin farqlari
Meme madaniyati	Vizual + matnli sintez	Tarjimada effekt kamayadi
Ijtimoiy tarmoqlar	Madaniyatlararo muloqot	Kontekst yo'qolishi

Tadqiqot hazilni tushunish til, kontekst va madaniy bilimlarning o'zaro ta'siriga asoslangan murakkab psixolingvistik jarayon ekanini ko'rsatdi. Ona tilida hazil tezroq qayta ishlansa, ikkinchi til muhitida bu jarayon ko'proq kognitiv kuch talab qiladi. Natijalar til o'qitish, tarjima va madaniyatlararo kommunikatsiya amaliyotida hazil va madaniy bilimlarning rolini hisobga olish zarurligini Zo'r. Unda conclusion'ni yanada akademikashtiramiz va nazariy asoslar bilan mustahkamlaymiz.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari hazilni tushunish jarayoni ko'p qatlamli psixolingvistik mexanizm ekanini tasdiqlaydi. Hazil oddiy lingvistik birlik emas, balki semantik, pragmatik va madaniy bilimlarning dinamik integratsiyasiga asoslangan interpretativ hodisadir. Nutqni tushunish jarayoni parallel ravishda bir nechta ma'lumot manbalarini qayta ishlashni talab qilishi haqidagi qarashlar (Levelt, 1989) hazil fenomenida ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi. Tinglovchi dastlab literal ma'noni shakllantiradi, keyinchalik semantik yoki pragmatik nomuvofiqlikni aniqlaydi va kognitiv qayta interpretatsiya jarayoniga o'tadi. Aynan shu "script switching" yoki ssenariylar to'qnashuvi kulgi effektini yuzaga keltiradi (Attardo, 1994). Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, ona tilida hazilni qayta ishlash nisbatan avtomatlashtirilgan va tezkor jarayon bo'lib, minimal kognitiv yuk bilan amalga oshadi. Bu holat lingvistik birliklar va madaniy sxemalar o'rtasidagi mustahkam assotsiativ bog'lanish bilan izohlanadi. Ikkinchi til muhitida esa hazilni tushunish jarayoni ko'proq nazoratli va resurs talab qiluvchi xarakterga ega. L2 so'zlovchisi nafaqat til birliklarini dekodlaydi, balki pragmatik implikaturani va madaniy kontekstni ham faol ravishda konstruksiya qiladi. Bu esa qo'shimcha ishlov berish vaqtini va yuqori darajadagi kognitiv faollikni talab qiladi (Vaid, 2006).

Natijalar hazilni pragmatik kompetensiyaning muhim indikator sifatida ko'rsatadi. Grammatik to'g'rilik hazilni tushunish uchun yetarli shart emas. Yashirin ma'no, ijtimoiy norma, diskurs konteksti va madaniy stereotiplarni anglash til kompetensiyasining chuqur darajasini belgilaydi. Shu jihatdan, hazil kommunikativ kompetensiyaning yuqori bosqichini ifodalovchi vosita sifatida talqin qilinishi mumkin. Global kommunikatsiya sharoitida hazilning transmilliy aylanishi madaniyatlararo muloqotni kengaytirsa-da, uning interpretatsiyasi universallashtirmaydi. Aksincha, kontekst va madaniy bilim yetishmasligi semantik effektning yo'qolishiga olib keladi. Bu holat hazilning lokal va madaniy jihatdan shartlangan tabiati mavjudligini tasdiqlaydi.

Amaliy nuqtai nazardan, tadqiqot natijalari til o'qitish jarayonida pragmatik va madaniy kompetensiyani tizimli ravishda rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. Hazil elementlarini pedagogik jarayonga integratsiya qilish o'quvchilarning diskursiv sezgirligini va interkultural moslashuvchanligini oshiradi. Tarjima amaliyotida esa formal ekvivalentlikdan ko'ra funksional-pragmatik moslikka ustuvorlik berilishi maqsadga muvofiq. Kelajakdagi tadqiqotlar hazilni real vaqt rejimida qayta ishlash mexanizmlarini eksperimental metodlar orqali chuqurroq o'rganishi lozim. Xususan, reaksiya vaqti o'lchovlari, neyrolingvistik usullar hamda ko'z harakati tahlili hazilni tushunish jarayonining temporal dinamikasini aniqlash imkonini beradi. Turli til juftliklari va madaniy kontekstlar o'rtasida qiyosiy tadqiqotlar o'tkazish esa nazariy modelni yanada boyitadi. Umuman olganda, hazil til, tafakkur va madaniyat kesishgan nuqtada joylashgan kompleks fenomen bo'lib, uning chuqur o'rganilishi psixolingvistika va interkultural kommunikatsiya nazariyasiga muhim hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Attardo, S. (1994). *Linguistic Theories of Humor*. Berlin: Mouton de Gruyter.
2. Attardo, S. (2001). *Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis*. Berlin: Mouton de Gruyter.
3. Bell, N. D. (2009). Learning about and through humor in the second language classroom. *Language Teaching Research*, 13(3), 241–258.
4. Dynel, M. (2011). *Humour in Language and Communication*. Berlin: Mouton de Gruyter.
5. Levelt, W. J. M. (1989). *Speaking: From Intention to Articulation*. Cambridge, MA: MIT Press.
6. Vaid, J. (2006). Joking across languages: Perspectives on humor and bilingualism. In A. Pavlenko (Ed.), *Bilingual Minds. Multilingual Matters*.

